

Semantika teksta i makrostilistička analiza

MARINA KOVAČEVIĆ
(Rijeka)

1. Uvod

Semantika teksta centralna je disciplina tekstovne lingvistike: na razini teksta, uistinu sve – od grafičkog aspekta, preko oblika i sintakse, nadrećeničnog ustroja – ima veze sa značenjem. Diskurs postaje onom prizmom koja navodi izučavatelja da element motri s aspekta njegove funkcije unutar šire cjeline. Ta pak cjelina tvori složenu značenjsku kvalitetu, i svaka njegova jedinica postaje sudionikom u procesu konstituiranja tekstovnoga značenja. Problem odnosa teksta i značenja, poglavito načina na koje se pojedinačna značenja vezuju i organiziraju u diskurs, otvoreno je i široko polje izučavanja. Bez sumnje, mnogo je više postavljenih pitanja negoli datih odgovora, a mnogi su odgovori još uvijek hipotetskog karaktera. Iako lingvistika teksta u sferi semantike bez sumnje može ponuditi mnoge vrijedne rezultate izučavanja, za našu je temu izuzetno bitno valorizirati sam pomak u razmišljanju. Taj pomak zbližava lingvistiku s ostalim disciplinama kojima je predmet interesa diskurs, bio on literarni ili svakodnevni. Prije svega, riječ je o stilistici.

Dok je lingvistika tek recentnije uvrstila tekstualnu razinu ostvarivanja jezika u područje svojih sustavnih interesa, stilistika se oduvijek, od svojih retoričkih ishodišta, suočava s tekstom. Povijesno oscilirajući između deskriptivnog i genetičkog pristupa¹ ova je disciplina istraživala tekst u stalnoj metodološkoj koliziji

1 O ovoj dihotomiji u povijesnom razvoju stilističke misli raspravlja Guiraud u svojoj knjizi *Stilistika* (Guiraud 1970).

sa sobom samom. Interdisciplinarna *per definitionem*, na planu lingvističkome ona je imala nedovoljno uporište u gramatičkome pristupu kojemu je krajnji domet rečenica, a s druge je strane, oslanjajući se na književnoteorijska, uglavnom estetički fundirana promišljanja o književnome djelu, podlijegala često inventivnoj, ali ponajviše intuitivnoj, metodološki nedosljednoj heurističnosti.

Valja naglasiti da su i stilistika i lingvistika teksta zadobile dodatni oslonac u strujanjima književnoteorijske misli od polovice dvadesetoga vijeka, osobito u kontekstu ruskoga formalizma i francuskoga strukturalizma.² Strukturalistički i formalistički pristup književnome tekstu doveo je do osmišljene valorizacije sama pojma *teksta* i njegovih odnosa prema izvantekstovnom okruženju. Nezaobilazan je prilog Romana Jakobsona koji je polivalentnim pristupom filologiji uopće povezo lingvistiku i poetiku³, premostivši duboke tradicionalne jazove između ovih dvaju područja. Javlja se uza sve to i svijest o interdisciplinarnosti koja otvara nove horizonte: teorija komunikacije, semiotika, ali i psihologija (psiholingvistika) i sociologija (sociolingvistika) udružuju se na planu izučavanja tekstualnih struktura. Semantika teksta u tom se plodnome okruženju, samom prirodom fenomena značenja koji je zaokuplja, odjeljuje od striktno lingvističke pozadine i postaje potencijalnim osloncem i područjem interesa stilistike, odnosno, onom domenom u kojoj se susreću i prožimaju književnoteorijska i jezičnoteorijska misao.

Tekst i značenje, odnosno *smisao*, bit će osnovni pojmovi naše rasprave kojoj je cilj evaluacija onih aspekata semantike teksta koji mogu efikasno poslužiti u provođenju stilističke analize. Takvu ćemo analizu nazivati *makrostilističkom*: tekst kao značenjski kompleksna cjelina njezina je polazišna točka, a razumijevanje načina njegove organizacije (sagledavanje njegovih mikrojedinica s aspekta njihove funkcije unutar takve cjeline) osnovni je njezin problem. Pokušat ćemo ponuditi mogući model makrostilističke, tekstualno-semantički utemeljene analize, fiksirati neke od njezinih bitnijih problema, a s metodološkog aspekta ponuditi i neke instrumente za njezino provođenje. Predložak kojim ćemo oprimjeriti naša promišljanja bit će književni tekst, budući da on, samom svojom naravi, unutar sebe

2 U podrobnijoj povijesnoj evaluaciji ne bismo smjeli zaobići ni druge pravce u književnoteorijskoj misli i njihov prilog globalnijem zahvaćanju problematike teksta, osobito s obzirom na dodire i međusobnu isprepletonost teorijskih strujanja našega vijeka. Valjanu osnovicu takvoj evaluaciji mogli bismo potražiti u kritičkom pregledu književnih teorija naše epohe autora D.W. Fokkema i E. Kunne-Ibsch (Fokkema, Ibsch 1977).

3 Ovime aludiramo prije svega na istoimenu studiju Romana Jakobsona u knjizi *Lingvistika i poetika* (Jakobson 1966), no tvrdnja se odnosi i uopće na Jakobsonov pristup problematici jezika i književnosti.

potencijalno objedinjuje (asimilira, prevladava) izvanknjiževne funkcionalne stilove.

2. Pojam stila i zadaci makrostilističke analize

Ođčitavanje stilističke funkcije nekoga iskaza odvija se *na pragmatičkoj osi* komunikacijske situacije, na ravnini koja povezuje *pošiljaoca* poruke s njezinim *primaocem*. S toga je aspekta poruka, bila ona književna ili neknjiževna, sociolingvistički i psiholingvistički fenomen. Socijalni aspekt poruke, kao i onaj psihološki (njezina sukladnost ili nesukladnost situaciji, pitanje nakana pošiljateljelih i očekivanja primateljelih) konstitutivni su za smisao poruke, za njegovu interpretaciju i valorizaciju. U tom je smislu neprimjereno govoriti o stilskoj neobilježenosti ili obilježenosti iskaza, već jedino o *različitim stupnjevima stilske obilježenosti*. Minimalna jest obilježenost ona u kojoj se iskaz svojim izrazom i sadržajem primjeruje situaciji i horizontima očekivanja primateljelim. Kao takav, on se doima neutralnim, ali on to uistinu nije, jer njega prepoznajemo kroz odnos sukladnosti. Na jezičnome nivou taj odnos postaje razvidnim zastupljenošću osobina nekog od stilova – razgovornog, administrativnog, znanstvenog itd. Kao što nema iskaza koji ne pripada nekoj situaciji, tako nema ni stilski neobilježena iskaza. U odstupanjima od situacijskih uzusa⁴ prepoznavat ćemo pak *više stupnjeve stilističke obilježenosti* koji od recipijenta iziskuju prilagodbe inicijalnog horizonta očekivanja. S tim se prilagodbama dezautomatizira svijest o jezičome mediju, a iskaz dobiva na smislenosti, značenjski se obogaćuje.

Iz rečenoga proizlazi da pragmatički aspekt jezične poruke sudjeluje u njezinu oblikovanju, pa je stoga *funkcionalna usmjerenost diskursa* ođčitljivom iz njezine jezične fakture. Kodiranje jezika (kategorija *koda* u komunikacijskoj situaciji) s jedne se strane oslanja na *izvanjezične sadržaje* koje poruka nastoji obuhvatiti (*predmet* kao komunikacijska kategorija), a s druge strane, na poziciju (njezine

4 Dakako, predmet su našega interesa ona odstupanja koja ćemo nazivati *funkcionalnima*, kojima se iskaz smisljeno obogaćuje. Odstupanja koja su rezultat neovladanosti kodom situacije (uzusom) nemaju stilističku funkciju. Tada može biti riječi o jezičnoj nesocijaliziranosti govornika, koja je istovremeno i psiholingvistički fenomen. U tom je smislu zanimljiv pokušaj američkog lingvista H. Paul Gricea da unutar konverzacijske situacije formulira implicirani *princip kooperacije* (*cooperative principle*) kojime na globalan način određuje funkcionalnost priloga, a iskazuje ga maksimama *kvantitete, kvalitete, odnosa i načina*. Razvidno je da je pretpostavka provođenja principa kooperacije govornikova sposobnost evaluacije (psihološki aspekt) funkcije njegova priloga unutar konkretnog socijalnog okvira (sociološki aspekt) (Grice 1975: 41-58).

objektivne, socijalne, i subjektivne, psihološke aspekte) sudionika komunikacije u određenom kontekstu. Zato je *smisao*⁵ poruke rezultanta interakcije svih komponenta komunikacijske situacije. Zadatak semantike teksta jest odčitavanje toga smisla u svoj njegovoj kompleksnosti. Jezični ustroj poruke, denotirana realnost, pošiljatelj i primatelj, kontekst – prizme su kroz koje nastojimo doprijeti do smisla enkodiranoga u poruku. Odčitavajući ga kao funkcionalno usmjerenu cjelinu sačinjenu od isto tako funkcionalno usmjerenih mikrokomponentata, opredjeljujemo se za pristup makrostilistički. Kategorija *stila* u toj nam se perspektivi ukazuje kao *odnos smisla i konteksta*⁶ (gdje je *smisao* složena, jezikom indicirana struktura, a kontekst jedan od njegovih činitelja, ali i objektivni okvir u kojemu se poruka ostvaruje), a zadatak je makrostilističke analize da pronikne u prirodu toga odnosa.

Primjenjujući ove spoznaje na poruke književnoumjetničke naravi, valja se suočiti s daljnjim usložnjavanjem vizure. Ne samo jezik stilova svakodnevice, već i svi njegovi svakodnevnokomunikacijski aspekti, ovdje postaju *materijalom* književne obrade. Ako smo stil definirali kao odnos smisla i konteksta, onda ovdje može biti riječi o *odnosu prekodirana smisla i konteksta prema literarnome kontekstu*. To znači da literarni *smisao* asimilira sveukupnost izvanliterarnih odnosa. *Smisao* neknjiževnoga iskaza (u svoj svojoj složenosti) i njegov odnos prema stvarnome kontekstu postaju *predmetom* literarnog osmišljavanja. Jezik književnoga djela koji nastoji ovladati svojim predmetom stoga je posebno uređen: jezik nekog (ili nekih) od izvanknjiževnih stilova literarno je prekodiran (*književnoumjetnički kod*) u skladu s poetičkim normama kojima se tekst podvrgava (ili koje uspostavlja). To se pak osmišljavanje situira u *poetičko-povijesni kontekst*

- 5 Pojam *smisla* kako ga ovdje rabimo odgovara talijanskome korelatu *il senso* koji teorijski produbljuje Angelo Marchese u radu *Del senso* (Marchese 1974). Ovaj se pojam pojavljuje i u Marcheseovu stilističkome pojmovniku, iz kojega navodimo citate koje držimo relevantnima kao podršku našem izlaganju: *Prema Lyonsu, smisao je, u opoziciji prema referenciji, ukupnost semantičkih relacija koje se ostvaruju između znaka i drugih znakova u jeziku. (...) u poeziji, svaki se element semantizira: globalni smisao teksta nastaje iz interakcije između forme sadržaja i forme izraza. Tako i fonološke komponente (uobičajenije, one prozodijske), kao i one morfosintaktičke, u poetskome tekstu zadobivaju semantičku vrijednost koja učinkovito doprinosi općoj konotativnosti poruke.* (Marchese 1979: 243, prev. M.K.)
- 6 U svom rječniku stilističkih i retoričkih pojmova Angelo Marchese višekratno i s različitih aspekata upućuje na važnost konteksta pri odčitavanju stilističke funkcije nekoga teksta (razmatrajući pojmove kao što su sam pojam stila, ali i pojam teksta, intertekstualnosti itd.). Kao ilustraciju istaknut ćemo citat iz tumačenja pojma *konteksta*: *Kontekst uvjetuje funkciju elementa: na primjer, neka ključna riječ, stilem, konotacija, individuira se u odnosu prema kontekstu, tj. postaju podložnima interpretaciji teksta.* (Marchese 1979: 56, prev. M.K.)

književnosti same. Tragajući za sredstvima književne ekspresije, pošiljatelj (autor djela) opredjeljuje se prema literarnome kontekstu (afirmira ga ili ga negira) u kontinuiranome nastojanju da horizont očekivanja intendiranoga recipijenta podigne na viši stupanj. Ono što je kod izvanknjiževnoga iskaza bilo njegovom makrorazinom, postaje mikrorazinom kada je riječ o književnoj umjetnini. Makrostilistički nas pristup obvezuje na to da proniknemo u prirodu odnosa književno preoblikovana smisla prema njegovu poetičkome okruženju i poetičkome nasljeđu, budući da ono predstavlja komunikacijski kontekst književne recepcije.

3. Semantika teksta u funkciji makrostilističke analize

3.1. Smisao i semantička kohezija

Louis Hjeltslev distingvira između tzv. supstancije sadržaja i oblika sadržaja.⁷ Sadržaj oblikovan u neki iskaz reflektira sadržajnu supstanciju. Oblikovani sadržaj nije identičan svojoj supstanciji, on prema njoj ostvaruje relaciju približne istosti. Sadržajna se supstancija može višekratno oblikovati, a svako je njezino novo oblikovanje u najmanju ruku sadržajna modifikacija. Pojmom *smisla* situirat ćemo se u međuprostor Hjeltslevljeve antonimije, jer ćemo u njemu prepoznati prožimanje supstancije i oblika sadržaja, njegovu apstraktnu dimenziju ali i konkretnu tekstualnu zadanost. Pod smislom, dakle, podrazumijevamo *nadtekstualno jedinstvo značenja*, odnosno interpretativnu razinu tekstualne konkretizacije kao složenog oblika sadržaja, što reflektira neku supstanciju sadržaja kao apstraktnu izvanjezičnu kategoriju.

Dok se pojam značenja može vezivati uz pojedinačne leksičke jedinice (pa čak i uz morfeme), pojam smisla iziskuje poimanje odnosa među pojedinačnim značenjima kao i njihova osmišljavanja u kontekstu. Smisao iziskuje kontekst, a on može biti unutartekstovni (ispričan, opisan) ili izvantekstovni (situacijski), i uvijek je rezultat neke značenjske interakcije. Nije ga moguće denotirati ni jednoznačno odrediti: on proizlazi iz semantičke procesualnosti teksta. Po svojoj je prirodi implikativan, pa do njega dopiremo interpretacijom.

7 Hjeltslevljeva analiza odnosi se kako na izraz, tako i na sadržaj, odnosno u njegovoj *Prolegomeni...* nailazimo na termine *oblik i supstancija izraza*, *oblik i supstancija sadržaja* (Hjeltslev 1980: 51-60). Držimo da ovakva pojmovna raščlamba u cijelosti podupire stav koji proizlazi iz našeg razmišljanja o problematici tekstovne semantike, jer upućuje na poimanje smislotvornosti izraza i oblikotvornosti smisla. Ova je misao istaknuta i u zaključnom dijelu naše rasprave, iako ova tema nije izravnim predmetom našega interesa.

Smisao jest jedinica visokog stupnja značenjske složenosti. Elementi koji sudjeluju u njegovu konstituiranju mogu se pojaviti na jezičkoj razini, ali i u koreliranju teksta s izvanjezičnim okruženjem. Na razini jezika to mogu biti sve značenjske jedinice, ali i one koje su same po sebi lišene značenja, a koje se u tekstu mogu semantizirati (npr. fonemi, ali i slogovi, te različite fonemske skupine kojih se zvukovnost osmišljava u određenom značenjskom kontekstu). S aspekta izvanjezičnoga, svaki je element konteksta potencijalno i aspekt smisla.

Tekst izrasta iz nekakva *smislenoga koncepta*⁸ pošiljatelja, a generira se odabirom i distribucijom oblika kojih će međusobna interakcija pridonijeti sposobnosti teksta da taj smisljeni koncept prenese primatelju. Dakako, u procesu generiranja teksta pošiljatelj može i svjesno odstupiti od inicijalnog koncepta. Međutim, pretpostavimo li idealne uvjete i pošiljateljevu dosljednost vlastitome konceptu, čak ni tada ne možemo očekivati da će primateljevo odčitavanje smisla biti identično pošiljateljevim intencijama. Tekst je neizbježno autorova interpretacija izvornog smislenog koncepta, a iz njega odčitani smisao primaočeva je interpretacija autorove interpretacije. Finalni je smisao stoga u najmanju ruku rezultat dvostruke interpretacije značenjskih predložaka, a kada je u pitanju književni tekst, vizura se umnoگوstručava.

Kako bi smisljeni koncept u svojim temeljnim značajkama opstao u procesu generiranja teksta i u procesu reinterpretacije, pošiljatelj poruke nastojat će se poslužiti takvim odabirom i distribucijom jedinica značenja koji će omogućiti njihovo adekvatno povezivanje u projicirani smisao. Vezivanje jedinica teksta u smisljeno koherentnu strukturu ostvaruje se postupcima koji pridonose *semantičkoj koheziji*⁹ teksta. U tekstu prepoznajemo postojanje silnica semantičke kohezije koje osiguravaju kongruentnost cjeline kao svojevrsnog smislenog mozaika.

8 To što ovdje nazivamo smisljenim konceptom, Wolfgang Dressler naziva *temom* (Dressler 1974: 30) Poglavlje: *Tema di un testo o di un segmento di testo*. Opredjeljujemo se za pojam smislenog koncepta, držeći ga širim i fleksibilnijim.

9 Relevantne aspekte tekstovnoga vezivanja pojašnjava Mirna Velčić u *Uvodu u lingvistiku teksta*, osobito glede tekstnih veza u znanstvenome stilu. Autorica problematizira upravo one aspekte povezivanja koji se tiču problema smisla i značenja: (*.../problem smisaonog povezivanja ističemo kao središnji teorijski problem ne samo lingvistike teksta već i filozofije jezika, psiholingvistike i teorije naracije*) (Velčić 1987: 119). Naš je prilog ovaj raspravi sačinjen u duhu onoga što ona naziva „jedinštvom obavijesti”: ... *A pitajući se za razlog iskaza, umjesto za njegovu retoričku i formalnojezičnu organizaciju, moći ćemo razine teksta, što ih običavamo zvati sintaktička, semantička i pragmatička komponenta, promatrati kao jedinstvo obavijesti. U tom se slučaju više ne možemo zalagati za analizu teksta u njegovim razgovijetnim slojevima.* (Velčić 1987: 118, istakla M.K.). U analizi koju provodimo, polazimo upravo od toga jedinstva i smisljene funkcije

Semantičko je vezivanje teksta proces u kojemu možemo razaznati simultano djelovanje dvaju procesa: selekcije jezičnih jedinica i njihove međusobne kombinacije.¹⁰ Proces selekcije slijedi *logiku metaforičnosti* (izbor i supstituiranje), dok se kombinacija podvrgava *logici metonimije* (slaganje i kontekstuiranje). Te se dvije logike u tekstu nadopunjuju i prožimaju, pa iako jedna može biti od druge naglašenijom (osobito u književnoumjetničkome stilu), obje su konstitutivne za jedinstvo teksta. One se ostvaruju različitim kohezivnim postupcima. Ono što lingvistika teksta prepoznaje kao *autosemantičke*¹¹ (smisleno nezavisne) segmente iskaza, uporišne su točke logike metafore. Na razini diskursa metaforičkoj se logici podređuje i svaki postupak zatvaranja tekstovne cjeline, pa su u toj funkciji prepoznatljive i tekstovne međe, što se očituje ponajprije *inkoativnošću* diskursa pri njegovu otvaranju i *finitivnošću* njegovih završetaka.¹² Inkoativni i finitivni postupci pojavit će se i pri unutrašnjoj segmentaciji teksta, kao činitelji delimitacije relativno nezavisnih elemenata smisla (npr. u slučaju digresije). Tu su i *sredstva isticanja*, prije svega u funkciji profiliranja smislenog težišta (bilo da je riječ o

koju neka jezična jedinica vrši u tome jedinstvu, bez obzira na kojoj se jezičnoj razini ona pojavljuje. A razvidno je, i to da i samu semantiku teksta ne držimo striktno lingvističkom disciplinom (vidi, npr., razmatranja o izvanjezičnom kontekstu koji je bitni činitelj onoga što nazivamo smislom), iako lingvistički aspekt držimo nezaobilaznim.

10 Temeljnu ulogu kombinacije i selekcije u strukturiranju diskursa zapazio je već Ferdinand de Saussure. Roman Jakobson (Jakobson 1956) je u studiji *Dva aspekta jezika i dva tipa afatičkih smetnji* koja se pojavljuje u knjizi *Temelji jezika* pristupio diskursu iz obrnute perspektive, one koja se otvara interdisciplinarnim pristupom nužnim pri izučavanju poremećaja u govoru. Držimo takav pristup visoko instruktivnim pri sagledavanju činitelja semantičke kohezije i uopće u tekstnolingvističkoj domeni. Sljedeći navod iz Jakobsonove studije upućuje ne samo na semantičku fundiranost diskursa, već i na neke stilistički relevantne konzekvencije takva uvida, o kojima će u našem tekstu biti riječi kasnije: *Razvoj diskursa može se odvijati duž dvije različite semantičke crte: jedna tema može uvoditi drugu bilo putem njihove sličnosti bilo putem njihove susljednosti. Za prvi bi slučaj najpogodniji naziv bio metaforički put, a za drugu metonimički put, budući da prvi svoj najzgušnatiji izraz nalazi u metafori, drugi u metonimiji. U afaziji se jedan od tih procesa ograničuje ili posve zaustavlja – posljedak koji čini da jezikoslovcu proučavanje afazije bude osobito poučno. U normalnom su ophođenju govorom ta dva postupka neprekidno na djelu, ali će se pozornim motrenjem otkriti da pod utjecajem kulturnih modela, osobnosti i stila jezika prednost zadobiva sad ovaj sad pak onaj proces* (Jakobson 1988: 71).

11 O problemima sinsemantičnosti i autosemantičnosti rečenica u diskursu vidi u radu Josipa Silića (Silić 1984: 105-107), poglavlje pod naslovom *Signali sinsemantičnosti rečenice*. Same pak termine Silić preuzima od V.P. Luneve.

12 Usp. u radu J. Silića (Silić 1984: 133-134), u poglavlju *Inkoativna i finitivna rečenica nadrećeničnog jedinstva*.

motiv, tezi, stavu); *ponavljanja* i razni oblici *parafraziranja*¹³ (ponavljanje u širem smislu riječi). Sredstva isticanja mogu biti metaforičke ili metonimijske naravi, s obzirom na to profilira li govornik temu situirajući je u okruženje sličnih ili susljednih pojava, pa na ovoj razini analize intenzivnije dolazi do izražaja bivalentnost semantičkoga plana diskursa. Metonimijska se pak logika u svom najčistijem vidu očituje u sredstvima gramatičkima koja prepoznajemo kao *anaforička* i kao *kataforička*.¹⁴ Anaforičkima ćemo smatrati sva sredstva povezivanja kojima se upućuje na *antecedens*, dakle referenciju koja u tekstu djeluje prema unatrag. Kataforički je postupak obrnut: kataforičko se sredstvo usmjerava na *postcedens*, na ono što će tek uslijediti. Upućivanje na prethodno ili na ono što slijedi (što se u pravilu oblikuje autosemantičkim iskaznim segmentima) načini su vezivanja i smislenog sučeljavanja dijelova teksta, budući da su anaforički, kao i kataforički signali u tekstu činitelji *sinsemantičnosti* uvrštenih rečenica koji iziskuju pojašnjenja putem konteksta.

3.2. Metaforički i metonimijski semantički ustroj diskursa

Logika metafore i logika metonimije simultano se i u interakciji razvijaju, tvoreći smisao nekoga teksta. Na metaforičkoj se osi razvija nominalni aspekt teksta: smisleno se težište fiksira i situira u kontekst srodnih (sličnih) pojava. Metaforičko oblikovanje smisla teži zatvaranju teksta, njegovu podvođenju pod jedno značenje. Shvatimo li smisao kao zajednički nazivnik (temeljno značenje) svih pojedinačnih značenja unutar teksta kao semantičkoga polja¹⁵, tada metaforička os na kojoj se

13 Usp. kod Dresslera (Dressler 1974: 34-37), u poglavlju *Mezzi di coesione semantica: ricorrenza e parafrasi*.

14 U spomenutom djelu Dressler tretira anaforu i kataforu kao sredstva koreferencije, sužavajući im funkciju. Držimo oportunističkim proširenje ovih pojava na razinu principa semantičke kohezije, budući da se velikim dijelom postupci vezivanja na svim razinama jezika svode upravo na anaforičko ili kataforičko usmjeravanje značenja.

15 Semantička polja mogu tvoriti leksemi koji međusobno koreliraju sintagmatski ili paradigmatički. Paradigmatički ustroj semantičkoga polja slijedi logiku sinonimije (*mnogo, puno, obilno*) ili antonimije (*lijepo, ružno*), hiponimije (*biljka, bosiljak*), pretvorbenosti (*dignuti, spustiti*), relaciju dio-cjelina (*kuća, prozor*), kao i inkompatibilnost (*crveno, plavo, žuto...*). Dok paradigmatički ustroj semantičkoga polja upućuju na moguće alternative među pojmovima, sintagmatski ustroj slijedi logiku povezivanja pojmova oko nekakva značenjskog središta. Sintagmatičku logiku prepoznajemo u semantičkim vezama kakve razabiremo nižući lekseme, npr. u semantičkome polju leksema *lov*: *lovac, lovina, puška, divljač, šuma...* Sintagmatika semantičkog polja odgovara duhu metafore, a paradigmatika metonimije. O temi semantičkih polja vidi u radu američke autorice

on parcijalno (ili, u nekim slučajevima, pretežito) gradi predstavlja onu skupinu pojmova koji međusobno koreliraju usmjeravajući se s različitih značenjskih ishodišta prema zajedničkom značenjskom segmentu. Metaforičko generiranje smisla rukovođeno je težnjom prema značenjskoj istosti i njezin je ekstremni vid tautologija. Metonimijski je postupak suprotan i kreće od zajedničkog ishodišta prema značenjskim različitostima, naglašavajući relacijski aspekt gradbe smisla, sinegdohički ga ekstenzivirajući i intenzivirajući.

Zatvornost metaforičkog ustrojavanja i ekstenzivnost metonimijskog ulančavanja silnice su pomoću kojih tekst ostvaruje složenu koherentnost svojega smisla. Prevaga jedne od tih silnica nad onom drugom za stilističko je poimanje izuzetno indikativnom: gdje god kontekst kakve poruke upućuje na opširnost, istaknut će se metonimičnost smisljena njezina ustrojavanja. Konciznom će kazivanju bolje odgovarati duh metafore. To osobito dolazi do izražaja u stilu književnoumjetničkom, gdje *metafora za pjesništvo i metonimija za prozu bivaju crtom najmanjeg otpora*¹⁶. Implikativna će narav književne umjetnine, osim toga, omogućiti i bolju sagledivost ovih dvaju principa. U književnoumjetničkom je kodu uporaba jezika u svim njegovim vidovima potencirana u odnosu na onu izvanknjiževnu. On se ostvaruje kao literarna obrada – potencirana metaforizacija i metonimizacija – jezičnoga materijala. Stoga ćemo, u nastojanju da što zornije sagledamo ova dva principa, posegnuti za primjerom pjesme u prozi Miroslava Krležje *Nemir*¹⁷:

Nemir je u čovjeku. Glasovi. Događaji. Boje. Dolaze pojave i prolaze kroz čovjeka u velikom gibanju, bruje zbivanja kao zvonjava. Čovjek je uznemiren trajno. I postoji duboko negdje u nama slika, zakopana, potopljena, kao ikona srebrom okovana, u zdencu. Ta slika tiha je kao svitanje na moru, kada je sve sivo i kada se ne čuje ništa nego gdje-gdje kлокotanje vode. To je vrijeme šutnje, kada se čovjek pere od nemira i roni u tišinu.

U ovome se tekstu bipolarnost smislenoga ustroja otvara već prvom rečenicom: dinamika metonimije utemeljuje se u ishodišnome pojmu *nemira*, dok se metaforički horizont situira u lokativnu statičnost (*Nemir je u čovjeku*). Pojam *nemira* postaje nam u kontekstu teksta *subjektom na metonimijskoj osi* smislene gradbe, dok nam lokativna oznaka postaje *metaforičkim subjektom*. Budući da semantička analiza razotkriva postojanje djelatnih i zavisnih elemenata smisla, držimo uputnim

Lehrer (Lehrer 1974), i u zajedničkom radu A. Lehrer i E. Kittay (Lehrer, Kittay 1991).

¹⁶ Vidi o tome u spomenutome radu Romana Jakobsona (Jakobson 1988: 76).

¹⁷ Tekst Miroslava Krležje citiramo prema antologiji hrvatskih pjesama u prozi Z. Mrkonjića, H. Pejakovića i A. Škunce (Mrkonjić, Pejaković, Škunca 1992) *Naša ljubavnica tlapnja*.

uspostavljanje pojma *semantičkog (metonimijskog ili metaforičkog) subjekta*, lučeći ga od pojma gramatičkog subjekta. Pod semantičkim subjektom podrazumijevat ćemo semantičku jedinicu koja je unutar date smislene strukture *agens metonimičnosti ili/i metaforičnosti*, onu koja se izravno situira na pol metonimije ili metafore (a u nekim slučajevima može istovremeno pripadati obama polovima vršeći obje funkcije). Uz pojam semantičkog subjekta vezujemo i pojam *semantičkog (metonimijskog ili metaforičkog) predikata*, kojim se označava radnja, stanje ili zbivanje što ga inicira semantički subjekt. I semantički predikat može se naći istovremeno u funkciji metaforičnosti i metonimičnosti iskaza.

	OS	METONIMIJE	OS	METAFORE
	METONIMIJSKI SUBJEKT	METONIMIJSKI PREDIKAT	METAFORIČKI SUBJEKT	METAFORIČKI PREDIKAT
1	<u>Nemir</u> Glasovi Događaji Boje pojave	dolaze (i) prolaze (kroz) → {u velikom gibanju} bruje	u čovjeku čovjek(a)	je
2	zbivanja {kao zvonjava} →	→	<u>Čovjek</u>	je uz(nemir)en {trajno} {(I)} postoji
3	(slika) ← {zakopana, potopljena, kao ikona srebrom okovana} {Ta} <u>slika</u> {kao svitanje} sve sivo ništa (nego) klokotanje vode (To) →	←	{duboko ← negdje} u nama na moru {u zdencu} (gdje-gdje) →	tih(a) je (kada) je (kada) se ne čuje je vrijeme šutnje (kada) se pere
4	(od) nemir(a) ↔	↔ (i) roni →	<u>čovjek</u> (u) tišin(u)	

TIPOVI ISPISA U TABELI

bold-underline – označava preklapanje gramatičkog subjekta s metonimijskim ili metaforičkim

(normal) – jezična jedinica koja se javlja u anaforičkoj ili kataforičkoj funkciji na osi značenja kojoj i sama pripada

(italic) – jezična jedinica koja se javlja u anaforičkoj ili kataforičkoj funkciji povezujući os značenja na kojoj se javlja s drugom osi

{*italic*} – sredstvo isticanja

{{*italic*}} – sredstvo isticanja koje istovremeno vrši anaforičku ili kataforičku funkciju

Upravo je sposobnost istovremena situiranja značenjskih elemenata na oba pola razlogom što u tehničkom smislu riječi njihova raščlamba nije u potpunosti provediva, pa sljedeći tabelarni prikaz valja poimati uvjetno i nadopuniti ga nužnim tumačenjima.

Tabelarni nam prikaz omogućuje da lučimo nizove pojmova koji se u tekstu Miroslava Krležje pojavljuju u funkciji subjekta na metonimijskoj i na metaforičkoj osi, kao i one kojima je uloga predikatna, koji na metaforičkom planu upućuju na statičnost (stanje), a na metonimijskome vrše funkciju dinamizacije (pokreću /stvarno ili unutrašnje/ zbivanje). Zavisne su jedinice smisla uključene u tabelu s obzirom na to podupiru li subjektivnu ili predikatnu, metaforičku ili metonimijsku funkciju, a obilježene su posebnim tipom ispisa koji je protumačen uz tabelu. Istaknuta je i korelativnost dvaju planova: poneke jedinice u funkciji su vezivanja dvaju planova, što ne isključuje njihovu smislenu uklopljenost u plan kojemu pripadaju. Tabelom se nastoji uputiti i na pomake težišta u pojedinim segmentima diskursa, a ti su pomaci vizualno apostrofirani unesenim strelicama.

3.2.1. Diferencijacija semantičkoga polja diskursa

Pojam semantičkoga polja može nam biti korisnim da bismo pojмили strukturiranost smisla nekoga diskursa. Primjerujući ovaj semantički pojam potrebama makroanalize diskursa, motrimo ga kao integrativnu razinu koja unutar sebe okuplja i kreira, kriterijem vlastita značenjskoga ključa kojemu je potka smisao iskaza, različita semantička polja kao svoje mikrojedinice. Makro-plan razotkriva visoki stupanj složenosti semantičkoga polja koja nam se predočuje razlaganjem diskursa na značenjske komponente, prepoznavanjem njihove logičke uređenosti (grupiranosti) i međusobne korelativnosti. Riječ je o sposobnosti diskursa da asimilira i preuredi logičko-značenjske odnose u jeziku, primjerujući ih unutar sebe

kreiranome smislenome kontekstu. Semantičko je polje diskursa bipolarno, a unutar njegove metonimijsko-metaforičke podijeljenosti razotkrivamo njegovu daljnju unutrašnju diferencijaciju. Tako se na planu metonimijskome Krležine pjesme u prozi, metonimijski subjekt *nemir* ulančava susljednim nizanjem pojmova *glasovi*, *dogadjaji*, *boje*, *pojave*, *zbivanja*. Međutim, na istome metoničkome polu pojam se *slike* javlja kontrapunktno, kao odmak *od nemira*, pa se *slika* sinegdohički rasplinjava i kao boja (*sve sivo*), i kao zbivanje (*ništa*), i kao glas od kojeg se nazire tek *klokotanje vode*. Na planu metonimijskome perspektiva se ishodišnoga pojma ponajprije širi, a potom se kontrapunktno sužava. To je razvidno i na predikacijskome planu. Širenje metonimijske perspektive na planu imenovanja popraćeno je glagolima kretanja (*dolaze*, *prolaze*), koje naglašava priložna oznaka načina (*u velikom gibanju*), a zvuci su i glagolski potencirani (*bruje*). S motivom *slike*, predikacijska ravnina metonimije polako zamire, da bi se na koncu sve zbivanje i kretanje svelo na refleksivnu radnju koja je u stvari otklon od metonimije i priklon metaforičnosti (... *kada se čovjek pere od nemira i roni u tišinu*). Za razliku od sinegdohičkog usitnjavanja na metonimijskoj osi, na metaforičkome polu značenja postaju sve intenzivnijima: dok se u prvom dijelu metafora tautološki utemeljuje (*u čovjeku, čovjeka, čovjek*), a pojam čovjeka metamorfozira od lokativne oznake do statusa subjekta, u drugome se dijelu kao metaforički pandan čovjekovoj duhovnoj nutрини pojavljuju lokativne oznake (*u nama, u zdencu, na moru, u tišinu*), slijevajući se nanovo u još jednu nominativnu tautologiju: *čovjek*. Predikacijski je plan metafore označen glagolima stanja, pasivnim i refleksivnim oblicima, imenskim predikatima (*je, je uznemiren, postoji, tiha je, ne čuje se, je vrijeme šutnje*). I metaforički i metonimijski pol značenjski se profiliraju sredstvima pojačavanja, koja se također lociraju u subjektu, odnosno u predikatnu domenu. Tako su metonimijska *zbivanja kao zvonjava, ta slika je kao svitanje*, a metaforičko *u nama* atribuirano je s *duboko, negdje* itd. Semantičko se polje pjesme *Nemir* tako razlaže na brojne korelativne komponente i skupine i postaje prizmom poimanju iskazana smisla. Ono je makrorazina pojedinačnim značenjima, koja je takva kakva jest ne samo zbog komponenata samih, već i zbog njihova međusobnog suodnošenja kojima se razotkriva njihova metaforička i metonimijska zadanost i isprepletenost.

3.2.2. Diskursna težišta

Tabela čini razvidnima četiri etape – mogli bismo ih nazivati sekvencijama – diskursa. Pojedine su sekvencije inicirane pomacima diskursnoga težišta, a kao težišta prepoznajemo sjecišta značenjskih osi (metaforičke ili metonimijske) s gramatičko-sintaktičkim funkcijama diskursa. Metonimijsko ishodište teksta u pojmu *nemir* inicijalno je obilježeno sintaktičko-gramatičkom funkcijom subjekta koju ovaj leksem ima u rečenici. Metonimijsko razvijanje smisla prevladava do pomaka prema metaforičkome ustroju koji se također obilježava dvostrukom subjektnom funkcijom pojma *čovjek*. Od sintaktički podređene lokativne pozicije u prvoj rečenici, preko zavisnog, genitivnog oblika, metaforički subjekt preuzima težišnu poziciju kada dosiže nominativni status. Novi otklon prema metonimiji koincidirat će s istim dvostrukim obilježavanjem pojma *slika*, da bi se diskurs okončao težištem na planu metaforičkom, vraćajući se pojmu *čovjek*.

Mobilnost diskursnih težišta otkriva nam unutrašnju dinamiku pjesme u prozi *Nemir* koja izrasta iz paralelizma metonimijskog i metaforičkog plana značenja. Plan metonimije i plan metafore čine se gotovo ravnopravnim, njihova alternacija pravilnom. U sustavu lirskoga iskaza, kojemu je metafora prirodnim temeljem, pjesma se u prozi postavlja rubno, mimikrijski posizujući za postupcima tipičnima za prozni iskaz. Proniknut ćemo kroz tu mimikriju zapažanjem da je ipak riječ o tekstu koji svoje konačno uporište pronalazi na planu metaforičkome, u koji se onaj metonimijski slijeva. Metonimijska su težišta međusobno suprotstavljena: pojam se *slike* prema pojmu nemira odnosi *antonimički*, on se suprotstavlja unutrašnjem zbivanju, da bi na koncu upravo ovaj pojam prenio težište na plan metaforike, gdje *čovjek* postaje subjektom vlastita stanja, a zvuci se nemira rastaču u metaforici *tišine*. U paralelizmu metonimijskog i metaforičkog plana, metonimijski slabi, a metaforički jača. Identificirajući diskursna težišta, razotkrivamo tip semantičke gradbe, no tek će njihova pozicija na planu smisla kao cjeline ostvarene suodnosima komponenata omogućiti i identifikaciju temeljne semantičke osi iz koje proizlazi i priroda teksta. Lirski se tekst Miroslava Krležę situira na os metafore, što, dakako, nije u kontradikciji s konstitutivnošću obiju osi u njegovu ostvarivanju. Ravnotežu metonimijskog i metaforičkog plana lirski tekst u pravilu narušava, težeći metafori kao svom prirodnom načinu postojanja. U prozi će, u pravilu, biti obrnuto, mada nas u mnogim slučajevima lirski intonirane proze metaforička komponenta može i zavarati. Načini kojima se ovi odnosi ostvaruju individualni su i razaznatljivi tek iz konkretnoga diskursa. Identifikacija diskursnih težišta, njihovo lociranje na

odgovarajuću os značenja i interpretacija njihove funkcije u diskursu kao u cjelini koja oblikuje neki smisao, nezaobilazni su orijentiri procjene.

3.2.3. Sredstva povezivanja

Slijedeći logiku semantičkih odnosa u tekstu, sredstva povezivanja diskursa motrit ćemo s obzirom na to vrše li ona svoju funkciju unutar značenjskoga plana (metonimijskog ili metaforičkoga) u okviru kojega se pojavljuju, ili izvan njega (povezivanjem planova). Funkcija povezivanja, bez obzira na jezičnu razinu na kojoj se ostvaruje (a sredstva se povezivanja mogu pojaviti na svim jezičnim razinama) također se pojavljuje kao jedna od semantičkih silnica diskursa, konstitutivnih za oblikovanje smisla. Ona usmjerava pojedinačna leksička značenja i sudjeluje u oblikovanju semantičkog polja. Sredstvom se povezivanja pojedini aspekti značenja izrazitije profiliraju, a drugi se potiskuju, pa je ono i svojevrsnim modifikatorom ukupnoga smisla.

Promotrimo li pažljivije tabelu u koju smo situirali tekst Miroslava Krleže, nastojeći da njome učinimo razvidnima prije svega metonimijsku i metaforičku os smisljena ustroja diskursa, zamijetit ćemo da je većina sredstava povezivanja u funkciji uspostavljanja relacije među dvama planovima. Unutar pojedinih planova takva su sredstva zamjetno malobrojna, a kada se pojavljuju, tada je to ili na razini sintaktičkoj, ili nadrečeničnoj, ali u kombinaciji s funkcijom isticanja. Na metonimijskoj je osi zamjetno anaforičko povezivanje putem pokaznih zamjenica: *ta slika* jest ona na koju izravno referira objekt prethodne rečenice (*I postoji duboko negdje u nama slika*). Riječ je o nadrečeničnom povezivanju anaforički usmjerenom (*rema* prethodne rečenice postaje *temom*¹⁸ iduće), kojim se tema aktualizira i ističe. Umjesto neutralnog zamjениčkog oblika *ona* koji bi gramatički mogao adekvatno ostvariti funkciju povezivanja, ovo je diskursno težište (koje je ujedno i semantički kontrapunkt na planu metonimijskog ustroja) ostvareno ponavljanjem pojma i njegovim pobližim određivanjem pokaznom zamjenicom. Povezivanje metonimijskih predikata (*dolaze i prolaze*) sintaktičke je naravi, gdje je konektor *i* sredstvo rečenične preoblike (*Pojave dolaze. Pojave prolaze.*), odnosno sredstvo kontrakcije kojim se zbivanje ubrzava. Na koncu, na metonimijskoj se osi pojavlju-

¹⁸ Odnos između teme i reme odnos je između date (poznate) i nove informacije. Iako se ta vizura u podrobnijoj analizi uslošnjava, što navodi i Silić u spomenutom djelu, u poglavlju *Aktualno raščlanjenje složene rečenice* (Silić 1984: 67-73), u kontekstu u kojemu se ona aktualizira na našem predlošku dostaje navedeno tumačenje.

je veznik *i* još jednom, ali tada već parcijalno u relaciji prema metaforičkome planu, vezujući metonimijski predikat s metaforičkim (*kada se čovjek pere od nemira i roni u tišinu*), kao jedan od činitelja privida zbivanja koje se u konačnici diskursa pretapa u stanje metaforički obilježeno pojmom tišine.

Vezivnih je sredstava unutar metaforičkoga plana još manje. Metaforičkome planu pripada jedino vremenski prilog *kada* (*To je vrijeme šutnje kada se čovjek pere od nemira*) koji se pojavljuje kao konektor na razini sintaktičkog objedinjavanja rečenica unutar diskursa (riječ je o zavisnosloženoj vremenskoj rečenici) – a koji na širem planu također vezuje metaforičku os s metonimijskom, invocirajući pojam nemira. U druga se dva slučaja (preklapanje istih leksema karakteristično je za metaforički plan!) isti taj prilog javlja kao konektor među planovima: *Ta slika tiha je kao svitanje na moru kada je sve sivo, kada se ne čuje ništa...* Veznik *i* (*I postoji negdje u nama slika...*) u većoj je mjeri sredstvo isticanja negoli vezivno sredstvo, mada ga je moguće poimati i kao semantičku podlogu koja upućuje kataforički na metonimijski kontrapunt (*slika*) – povezujući dvije smislene osi teksta (sredstvo vezivanja u širem smislu riječi). Semantički je aspekt vezivanja izravno prisutan i u konstrukciji metaforičkog predikata (*Čovjek je uznemiren trajno*), gdje korijenski morfem kataforički i anaforički upućuje na pojam nemira, kojim je tekst naslovljen i koji je provodni motiv cjeline. Morfološko usklađivanje ima bitnu ulogu ne samo kod gramatičke koordinacije, već i s aspekta vezivanja osi metafore i osi metonimije. To osobito dolazi do izražaja u rečenici *Pojave dolaze i prolaze kroz čovjeka* – dolaženje i prolaženje pojava metonimijska je dinamizacija unutrašnjega stanja, koje je i lokacijski (a lociranje u pravilu podrazumijeva metaforičko definiranje i fiksiranje značenja) dinamizirano akuzativom što ga iziskuje uporabljeni prijedlog, pa je na tom mjestu akuzativni morfem indikator blagoga otklona na metaforičkome planu.

Plan metafore i plan metonimije povezuju se i isprepliću sredstvima vezivanja na svim jezičnim razinama. Uvjetno je moguće razdvojiti njihove uporišne točke, ali je njihova slivenost prisutna čak i na nivou leksičkih jedinica, kojih u nekim slučajevima leksički morfem upućuje na metonimijsku os, a nastavački na onu metaforičku (kao što je slučaj s pasivnim oblikom glagola *uznemiriti se*), ili obrnuto. Prirodno je stoga da je i rečenica poprište presijecanja obiju osi, da ona oscilira između dvaju iskaznih planova konstitutivnih za jedinstvo smisla. Što se sredstava povezivanja tiče, stoga je i logično da su ona prije svega u funkciji povezivanja ovih dvaju planova, odnosno u funkciji prevladavanja njihove odjelitosti. Metaforička su uporišta implicitno povezana već po svojoj prirodi, a tako i ona metonimijska. Stoga je eksplicitno gramatičko povezivanje nužno prije svega

na planu povezivanja osi metafore i osi metonimije; što je povezivanje implicitnije, to ono više urasta u metaforu, odnosno u metonimiju, da bi u književnoumjetničkome diskursu ono nadraslo puku nužnost strukturiranja teksta i postalo činiteljem njegove tropičnosti.

3.2.4. Sredstva isticanja

Već je iz prethodnih razmatranjima o semantičkome polju diskursa, o diskursnim težištima i o sredstvima povezivanja posve jasno da sredstva isticanja, kao ni bilo koji drugi element smisla, nije moguće motriti neovisno o drugim činiteljima semantičkog strukturiranja teksta. Svaki je činitelj smisla, bio on relacijsko-gramatički ili leksičko-semantički, potencijalno iskoristiv kao sredstvo isticanja. Zapazili smo već da konektor i (*I postoji negdje duboko u nama slika...*) ističe, pojačava značenje koje otkrivamo u jednom od diskursnih težišta, a to je u ovom slučaju *slika*. Vezivna je njegova funkcija anaforičkoga smjera, odnosi se na ono što ovome dijelu iskaza prethodi, dok je njegovo hiperboličko djelovanje kataforički orijentirano prema pojmu što tek slijedi. Valja zamijetiti i ritmomelodijsku vrijednost Krležina postupka, kojim se postiže jamska intonacija rečenice i upućuje na tradiciju lirskoga stihovnog govora kao na smislenu pozadinu poimanja ove pjesme u prozi. I pokazna je zamjenica u sljedećoj rečenici (*Ta slika tiha je kao svitanje na moru...*) također stilski obilježena kao sredstvo pojačavanja pojma slike što se još jednom ponavlja. Ponavljanje leksema *slika* s kraja jedne rečenice i s početka one nove prepoznajemo kao anadiplozu, jednu od figura ponavljanja. Samo je *ponavljanje* pak postupak isticanja kojim se Krleža u ovome tekstu višekratno služi. Ponavljaju se upravo ključni pojmovi: *nemir*, *slika*, *čovjek*, oni koje smo prepoznali kao diskursna težišta. Stoga nam se čini valjanim zaključiti da se diskursna težišta profiliraju između ostaloga i sredstvima isticanja. Osim ponavljanja pojedinačnih leksema, u ovome se tekstu zamjećuje i ponavljanje rečeničnih konstrukcija s vremenskim prilogom *kada* (*kada je sve sivo / kada se ne čuje ništa / kada se čovjek pere od nemira*), pa možemo govoriti i o sintaktičkome paralelizmu istovremeno kao o ritmomelodijskome faktoru i kao o sredstvu isticanja smisla (apstraktnoga definiranja kategorije vremena). Kao što je vrijeme naglašen i apstraktni pojam u ovome tekstu, tako i pojam prostora zadobiva apstraktnu dimenziju, budući da se javlja u metaforičkoj svezi sa svim pojmovima što se subjektivno situiraju na os metafore: to je unutrašnji prostor ljudske psihe, što ga razotkrivamo ne samo paradigmatičkim ponavljanjem pojma *čovjek*, već i atribucijom kao sredstvom isticanja (*duboko negdje*), kao i izravnom metaforiza-

cijom: *na moru, u tišinu*. Na metonimijskoj osi također ćemo prepoznati hiperbolično isticanje (*Pojave dolaze i prolaze kroz čovjeka u velikom gibanju*), kao i poredbu kojom se apostrofira segment značenja (*zbivanja kao zvonjava; slika ikona srebrom okovana; slika kao svitarje*). Sve su ove mikrostrukture pjesničkoga stila razvidne upravo s aspekta makrostrukture teksta, njegove metonimijsko-metaforičke usustavljenosti. Međutim, kada je riječ o tropičnosti¹⁹, tada se čini osobito bitnim zamijetiti kako je metafora kao trop osobito semantički djelotvorna kada se pojavljuje kao mikrostruktura stila situirana na os metonimije, i obrnuto: kako je metonimija izrazito semantički obilježena pojavljuje li se kao trop na metaforičkoj osi. U ovom Krležinom tekstu nalazimo primjer i takve pojave.

Kao mikrostrukturu metaforički prenesena značenja na metonimijskoj osi možemo prepoznati sintagmatsku konstrukciju *klokotanje vode*; u odnosu na ranije zvukovne senzacije (*pojave /.../ bruje; zbivanja kao zvonjava*) ova sintagma funkcionira kao sinegdoha, no u svome vlastitom mikroprostoru ona se metaforički preklapa s pojmom *ništa*. To *ništa* metaforizira u zvuk, i to u zvuk koji najavljuje zaustavljanje metonimijske dinamike; to je zvuk *vode*, a potom se *čovjek pere od nemira i roni u tišinu*.

Pojmovi *ništa – klokotanje – voda – tišina* raspoređuju se u luku da bi se potom metaforički preklopili, objedinjavajući se u jedinstvenome značenju što nam se razotkriva kao kontrast, kao *smiraj* nasuprot *nemiru*. *Sinestetičko* njihovo preklapanje metaforička je fiksacija značenja koja se *kontrastno* odupire inerciji metonimije, a semantička je djelotvornost postupka potencirana upravo stoga što je sama metafora u metonimijskome okruženju kontrastni postupak, sredstvo pojačana isticanja.

19 Tropi su, dakako, i figure, osobito zamjetna i snažna sredstva isticanja (to je tema koju je podrobno razrađena već u okrilju antičke retorike). Potrebno je naglasiti da nećemo svako sredstvo isticanja nazivati tropom, jer ono se kao takvo nužno ne razaznaje, osobito ako slijedi gramatičko-jezični ustroj plana na kojem se ostvaruje, bio on metaforički ili metonimijski. Prepoznavat ćemo njegovu funkciju ne toliko s obzirom na jezično okruženje, koliko s obzirom na kontekst i na način na koji u datom kontekstu neka jedinica ostvaruje svoj udio u smislenu ustrojavanju teksta. Jezično-gramatička neutralnost jezičnoga elementa ne mora biti ekvivalentom njegove stilističke neobilježenosti. Prepoznavanje te obilježenosti može proizići upravo iz prosudbe funkcije elementa u određenom kontekstu. Takva jedinica može i ne mora biti jezično strukturirana kao trop.

3.3. Kontekst i smisao

3.3.1. Unutrašnji (jezični) kontekst

Unutrašnji je kontekst jezikom realizirana i u procesu jezične recepcije oformljena semantička kongruencija sviju semantičkih činitelja diskursa. Semantičko polje diskursa što u sebi uključuje semantičke nizove na metonimijskoj i na metaforičkoj osi, profilirano sredstvima povezivanja i sredstvima isticanja, omogućuje iscrtavanje smislenih koordinata koje se uobličavaju u fikcionalni kontekst. U pjesmi u prozi Miroslava Krleža kao unutrašnji je kontekst denotirano stanje ljudskoga duha, pa je i naslov pjesme: *Nemir* – u funkciji njegova ekspliciranja. To se denotativno ishodište u ovome slučaju posve usmjerava upravo prema unutrašnjem kontekstu; *naslov* denotira *temu* diskursa. Eksplicitno povezivanje teme i naslova nije nužno i unaprijed zadano: riječ je o izboru, o pošiljaočevu svjesnu usmjeravanju smisla u pravcu unutrašnjega konteksta.²⁰ U takvu slučaju vanjski kontekst ostaje implicitnim okvirom poimanju smisla, a diskurs se doima zatvorenom i smisleno samodostatnom cjelinom. Ta je relativna samodostatnost obilježje govora koji se u najširem smislu riječi prema stvarnosti odnosi mimetički. Dok to izvan književnosti vrijedi za golemu većinu iskaznih tipova, unutar književnosti taj se princip opredmećuje prije svega u sferi književne naracije, napose one realističke. Dakako, sama zastupljenost realističke komponente čak i izvan realističke književnosti, usmjerit će recepciju prema unutrašnjem kontekstu, pa tako i u ovome slučaju lirskoga iskaza koji u realističkoj komponenti pronalazi tek svoj tematski oslonac. Mimetički princip koji se minimalno ostvaruje u realističkoj komponenti nekoga diskursa (a koji u realizmu kao književnome pravcu pronalazi najpotpuniji vid svoga očitovanja) aktivira fikcionalnu dimenziju diskursa, njegovu gradbenu snagu kojom priziva, a *de facto* izigrava stvarnost, „pronevjeravajući” je u literaturu. Unutrašnji je kontekst stvarnost jezika, jezikom izgrađena, u jeziku jedino prisutna; to je od jezika neodvojiva stvarnost. U toj je stvarnosti Krležine

²⁰ Držimo problem odnosa teme i naslova odviše složenim i podložnim višestrukoj empirijskoj provjeri, a da bismo ga ovom prilikom isljeđivali do dubine. Tog se problema dotiče i Dressler (Dressler 1974): on upućuje na različitost mogućih odnosa, na mogućnost, ali ne i na nužnost relacije međusobnog podudaranja. Skloni smo hipotezi da naslov teksta u većini slučajeva uspostavlja relaciju prema smislu na jedan od dvaju sljedećih načina: usmjeravajući se prema unutrašnjem kontekstu (temi), odnosno prema vanjskome (izvanjezičnom), tj. prema temi koja ne mora biti u tekstu razrađena, ali može biti tekstom implicirana. Dakako, ovakva hipoteza iziskuje empirijsku provjeru na što većem broju primjera, a podrazumijeva se i mnogolikost mogućih očitovanja ovih dviju globalnih relacija.

pjesme u prozi prisutan čovjek, čovjek preplavljen nemirom, čovjek koji u apstraktnoj predodžbi *slike* nalazi oslonac da se suprotstavi vlastitome stanju, koji nadvladava vlastiti nemir i koji nakon unutrašnjih previranja svijesti dosiže stanje opuštenosti. Dakako da je materijalni zor tek privid jezikom posredovana smisla, a i mimetičnost je u Krležinu jeziku zastupljena na najglobalnijem planu: čovjek je to bez imena i bez identiteta koji reprezentira ideju ljudskog bivstvovanja, a nemir o kojem je riječ sveopći je nemir što prijeti ekvilibriumu ljudske psihe. A ipak, sama mogućnost zora, mogućnost vizualizacije nekakva zamišljenoga materijalnoga postajanja denotativnih značenjskih aspekata pojedinih jezičnih komponenti diskursa, ostvarena prije svega isticanjem diskursnih težišta (koja možda u ovome tekstu i nisu toliko vizualna koliko su, moglo bi se reći, *vizuabilna*) generira i u prvi plan percepcije stavlja unutrašnji kontekst.

3.3.2. Izvanjezični kontekst

Izvanjezični kontekst, a mogli bismo ga nazivati i vanjskim, ono je smisleno okruženje u koje se djelo, jezična tvorevina, situira s jedne strane kao eksponent književnoga sustava, a s druge strane, kao vrijednosni entitet određen kategorijama vremena i prostora svojega nastanka. Jednostavnije rečeno, vanjski kontekst književnome djelu predstavlja prije svega književnost sama, a potom i povijesni trenutak u kojemu se ono javlja, kao i njegova aktualizacija na konkretnom tlu određene nacionalne književnosti iz kojeg ono izniče. Iščitavanje značenja sadržanih u nekome djelu, a napose iščitavanje smisla koji ta značenja tvore, začinje se na razini unutrašnjeg konteksta, u jezičnoj fakturi djela, a upotpunjuje se otkrivanjem suodnosa djela i vanjskoga konteksta kojemu ono pripada.

Iščitavanje smisla Krležine pjesme u prozi stoga iziskuje i konfrontaciju ovoga djela kako s onime što u književnosti nazivamo *prozom*, tako i s korpusom što ga običavamo karakterizirati kao *poeziju*²¹; potom se valja situirati u dinamiku književnih tendencija dvadesetog vijeka, u okvire avangardnih i postavangardnih strujanja u hrvatskoj književnosti, da bismo otkrili specifičan način na koji smisao ovoga teksta zaživljava u svijesti recipijenata umjetnosti riječi.²² Konačno, herme-

21 O problemima prožimanja proznoga i poetskoga iskaza u strukturi rubnih književnih vrsta, pa i pjesme u prozi, podrobnije sam raspravljala u radu *Poetski govor na rubu proznog izričaja* koji je kao referat održan na Hrvatskom filološkom skupu u Rijeci, 23-24. VI. 1995; zbornik radova je u tisku.

22 O problemima avangarde i njezinih tekovina u hrvatskoj književnosti, o poetičkome sustavu kao

neutički krug valja i zatvoriti – valja se uvijek, nakon svakog udaljavanja, vratiti tekstu, ishodištu sama smisla, kao prostoru ovjere i konačnoga vrednovanja čitava spoznajnog procesa, problematizirajući, utvrđujući i eventualno potvrđujući prije svega njegovu zasnovanost u domeni estetskog.

Propitujući sumjerljivost djela vanjskome kontekstu same književnosti, mi uključujemo iščitanu značenjsku strukturu u jedno šire semantičko polje, ono koje se običava nazivati *poetikom*. Pod poetikom podrazumijevat ćemo i *poetičko nasljeđe i mnogolikost poetičke stvarnosti aktualnoga trenutka u književnosti*, dakle, dinamiku i pluralitet estetskih kategorija što se odnose na umjetničko oblikovanje smisla jezikom. Kao značenjska uporišta (pandan pojmu denotativnoga značenja u sferi semantike) ovdje nam funkcioniraju književna ostvarenja (a samim time i književni postupci) ovjerene vrijednosti. Konotativne prostore (one u kojima poetika neprestano prerasta u nešto drukčije i u nešto novo) rastvarat ćemo konfrontacijom složenih poetičkih denotata koje nam nudi književnost u dinamici svojeg povijesnog evoluiranja.

Krležina je pjesma u prozi u tome svjetlu pojmljiva kao eksponent one književne struje koja problematizira tradicionalni sustav kao normativno-poetičku datost. To je ona književna struja koja u poeziji teži pojednostavljenju, apstrakciji od ukrasa, ne odričući se snage poetske implikativnosti, pa u prozi pronalazi oblikovni model ostajući dosljednom poetsko-indeksnom strukturiranju značenja. Metonimijska nit ovoga teksta, mimetički princip što se razaznaje u formiranju njezina unutrašnjeg konteksta, sve su to elementi kroz koje prepoznajemo model proznoga iskaza. Dakako, riječ je o mimikrijskim postupcima, jer temelj je značenju u metafori, mimetičnost tek je privid, a lirski se smisao podupire i ritmičnošću iskaza, jampskim tonovima, pa i formalnom kratkoćom i slivenošću što karakterizira indeksne strukture. Krležina se pjesma u prozi na taj način u sustav književnosti integrira prije svega kao pjesma, kao poezija, ali kao takva vrsta poezije koja se otklanja od stega poetičke tradicije, svrstavajući se u red onih pojava koje tvore antinormativnu poetiku pjesničke suvremenosti.

Kada smo kod vremensko-prostornih određenja, tada nam se valja situirati prije svega u europski kontekst, u one dimenzije poetskog kazivanja koje izniču iz francuskog književnog milieu-a devetnaestog stoljeća. Avangardizam koji će uslijediti kao jednu od svojih tekovina ponudit će i pjesmu u prozi; Baudelareov *Spleen* u francuskoj će

o semantičkoj odrednici suvremenoga pjesništva, te o pjesničkim vrstama i njihovu formalnome usustavljanju s obzirom na vanjski kontekst, riječ je u mojoj raspravi *Na zasadama pjesničke avangarde* (Kovačević 1994).

književnosti otvoriti vrata pjesnicima proznoga sloga kao što su Michaux, Char i Ponge. U hrvatskoj književnosti vrata suvremenim pojavama otvara Matoš, a Matoševa je lirski proza svojevrsni vrijednosni predtekst najblizavijim dometima pjesme u prozi u hrvatskoj književnosti. Krležin je Nemir odčitljiv u vrijednosno-povijesnom luku kojim se uspostavlja nit koja vezuje Krležu s Ujevićem i Matošem, ali u njemu prepoznamo i avangardističku tendenciju prozaizacije poetskog (i poetizacije proznoga) gdje nam se u okruženju s Krležom pojavljuju Kamov, Šimić, Cesarec i dr.

Uklapanje djela u vanjski kontekst razotkrit će nam onu njegovu značenjsku razinu u kojoj ono progovara o sebi samome, o sebi kao o književnoj pojavi, pa na taj način zauzima stav i prema književnosti kao takvoj. Ova su značenja interaktivna s vanjskim kontekstom, sama jezična faktura ne može na njih adekvatno uputiti. Segmenti su to značenja koje bismo mogli nazvati *razlikovnim svojstvima*²³, a podloga njihovu poimanju jest uvijek i nužno intertekstualna značenjska interakcija. Prozna je mimikrija djela prepoznatljiva kao razlikovni faktor u odnosu prema lirskoj tradiciji; metaforička utemeljenost smisla, jampski tonovi i lirski tropičnost razlikovna su svojstva kojima se djelo ograđuje od proze kao od književnoga roda kojemu ipak ne pripada. Postupci su to kojih je kao značenje odčitljiva problematizacija svega onoga što bi se u književnosti moglo podvesti pod zajednički nazivnik normativističke shematizacije. Ovo je djelo na razini jezične fakture okrenuto samo sebi, svojoj temi ljudskoga nemira; tek njegovim uklapanjem u vanjski kontekst razotkrivamo onu dimenziju smisla koja nam se nudi kao njegova polemička oštrica i njome ono participira u kontinuiranoj, uvijek otvorenoj raspravi o prirodi književnog fenomena.

23 Pojam *razlikovnih svojstava* preuzimamo iz fonologije (gdje je riječ o razlikovnim svojstvima fonema, odnosno, o fonemskim binarnim opozicijama koje po principu razlikovnosti ostvaruju svoju funkciju u značenju neke semantičke jedinice). Ovu razlikovnu funkciju držimo prisutnom i na višim razinama, odnosno, riječ je o sposobnosti pojedinih oblika da, pored značenja koja denotiraju, upute na druga značenja, diferencirajući se od očekivanih značenjskih korelata koje uspostavlja vanjski kontekst, upravo po sistemu opozicijskih parova. Takvi opozicijski parovi, kada je riječ o pjesničkim oblicima, mogu biti npr. *stih:proza, rima:ne-rima, pjesnički topos:ne-pjesnički topos* itd. Pojavljivanje jednog od parova u opoziciji značenjski se profilira u negativnom otklonu od drugog člana opozicije koji je latentnim sudionikom smislenog ustrojavanja teksta u vanjskom kontekstu kao u širem semantičkom polju u koje se djelo situira. Razlikovna značenjska svojstva također su imanentna smislu cjeline, a neodčitljiva su izvan relacije prema izvanjezičnom kontekstu.

4. Zaključak

Ako je stil način postojanja književnoga djela, a taj način razotkrivamo kroz odnos smisla i konteksta, odnosno, kako rekosmo, kroz *odnos prekodirana smisla i konteksta prema literarnome kontekstu*, tada nam se u punini odcrtava potreba za takvom vrstom analize koja će s jedne strane biti u stanju zahvatiti činitelje smisla na svim razinama njegova ustroja, a koja će, s druge strane, voditi računa o činjenici da je djelo kao cjelina tek participant u oblikovanju šireg, literarnoga smisla, smisla same književnosti. Stilistička analiza niti može niti smije zaobići mikrokomponente teksta, ali ih ne smije propustiti uključiti u makroprostor smisla u koji se one ujedinjuju. Međusobna interakcija značenjskih komponenata na razini teksta uvijek i neizostavno tvori neko jedinstvo, a to je složeno jedinstvo mikrojedinicom širega, književnoga jedinstva. Stoga je ono što smo nazvali makrorazinom semantike teksta (i iz čega izvodimo analizu koju nazivamo makrostilističkom) istovremeno i mikrojedinica semantike književnosti. Spoznavanje dvostrukoga odnosa djela, s jedne strane prema jeziku, a s druge strane prema književnome sustavu, nalazi svoje ishodište upravo na makrorazini teksta, u njegovoj semantici.

Primjer kojim smo se poslužili, pjesma u prozi *Nemir* Miroslava Krleže, na osobit način čini razvidnom dvostrukost o kojoj je riječ. Ta je dvostrukost jedna od konstituenata pjesme u prozi kao vrste koja svoju samosvojnost gradi upravo na načelu ambiguiteta, svojim mimikrijsko-proznim očitovanjem i svojim indeksnolirskim osmišljavanjem. Sam jezični plan, koji tvori unutrašnji, jezični kontekst, samo je lice djela, lice koje ima svoju dubinu, ali iza kojega se krije polemička nota spoznatljiva tek s aspekta vanjskoga konteksta. Izvantekstovna značenja ona su kojima se značenja u tekstu nadopunjuju i polemički profiliraju. Stoga semantiku, u funkciji stilistike, nužno shvaćamo kao široku problematiku značenja, gdje je lingvistički aspekt nezaobilazno polazište, ali ne smije biti i krajnjim dometom analize.

Posluživši se Krležinim tekstom kao primjerom, nastojali smo ponuditi tekstovnosemantički zasnovan instrumentarij za provođenje makrostilističke analize. Kroz prizmu teksta, tragajući za smislom, prepoznavali smo elemente koje u tom pogledu držimo konstitutivnima: rastvarali smo semantičko polje diskursa, prepoznavali u njemu pol metafore i pol metonimije, utvrđivali disukrsna težišta, individualirali sredstva povezivanja i sredstva isticanja. Međutim, kretali smo se i drugim smjerom, onime od unutrašnjeg, jezičnog konteksta, prema vanjskome, izvanjezičnom. Ovim posljednjim doveli smo smisao teksta u široko značenjsko polje književnog konteksta, pa se u toj točki semantička analiza odvojila od svoje

primarne, jezične osnove, i postala instrumentom odčitavanja značenja na općem planu ljudskog poimanja smisla i funkcije sama postojanja književnoga djela.

Potrebno je još naglasiti – a držimo da ova analiza to i pokazuje – da semantička analiza nipošto ne isključuje analizu formalnog aspekta djela. Jezična se značenja pojavljuju uvijek kao odrazi jezičnih oblika, pa stoga se taj aspekt niti smije niti može zaobići. Kada je riječ o oblicima, jezičnim, a osobito književnim, tada valja naglasiti i njihovu aktivnu ulogu u formiranju značenja: značenje nije samo sadržano u obliku, već je njime i determinirano. Pjesma se u prozi značenjski diferencira od poetičkog nasljeđa lirskoga iskaza već i samim činom proznoga ispisa lirskoga smisla. Stoga je jedan od bitnih zadataka semantičke analize i taj da prepoznaje smislenu usmjerenost samih oblika, odnosno – cilj nam je uvijek i kontinuirano širiti vizuru uključivanjem sviju relevantnih aspekata i spoznavati književni tekst u njegovu dinamičkome totalitetu.

Literatura

- Dressler W., 1972, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen. Tal. ed.: 1974, *Introduzione alla linguistica del testo*.
- Fokkema D.W., Kunne-Ibsch E., 1977, *Theories of Literature in the Twentieth Century*, London. Tal. ed. 1981, *Teorie della letteratura del XX secolo*, Bari.
- Grice H.P., *Logic and Conversation*, 1975, u: Cole P., Morgan J.R. (ur.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, New York-San Francisco-London.
- Guiraud P., 1970, *La stylistique*, Paris.
- Henry A., 1971, *Métonimie et métaphore*, Paris.
- Hjelmslev L., 1974, *Prolegomena zu einer Sprachtheorie*, München. Hrv. ed. 1980, *Prolegomena teoriji jezika*, Zagreb.
- Jakobson R., 1966, *Lingvistika i poetika*, Beograd
- Jakobson R., Halle M., 1988, *Temelji jezika*, Zagreb. Originalno izdanje: 1956, *Fundamentals of Language*, Gravenhage.
- Kittay E., Lehrer, A., 1991, *Campi semantici e struttura della metafora*, u: Cacciari, C. (ur.) *Struttura della metafora*, Milano.
- Kovačević M., 1994, *Na zasadama pjesničke avangarde*, Fluminensia, VI., 1-2, str. 113-126.
- Kovačević M., 23-24. VI. 1995., u tisku, Hrvatski filološki skup, *Poetski govor na rubu proznog izričaja*, Rijeka.
- Lehrer A., 1974, *Semantic Fields and Lexical Structure*, Amsterdam.
- Marchese A., 1979, *Dizionario di retorica e di stilistica*, Milano.

- Mounin G., 1972, *Clefs pour la sémantique*, Paris. Tal. ed. 1983, *Guida alla semantica*, Milano.
- Mrkonjić Z., Pejaković H., Škunca A. (ur.), 1992, *Naša ljubavnica tlapnja* (antologija, predgovor H. Pejaković), Zagreb.
- Silić J., 1984, *Od rečenice do teksta*, Zagreb.
- Velčić M., 1987, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb.

Textual Semantics and Macrostylistic Analysis

Textual semantics is seen as a means of macrostylistic analysis. The problem of meaning and sense of a text is approached linguistically and extra-linguistically. At the linguistic level semantic factors within a text are being identified: the layout of a semantic field of a discourse (following the principles of metaphoric and metonymic structuring) is shown, means of semantic cohesion are being pointed out, as well as points of semantic emphasis and various other means of structuring semantic emphasis. The sense is being approached in relation to what is being called the internal context and the external context. *Nemir (Anxiety)*, a prose poem by Miroslav Krleža, is being analysed in this way, and the style is being defined as a relation between meaning (sense) and context.